

AHOL A MŰVÉSZET ÉS A TUDOMÁNY TALÁLKOZIK – GYŰJTEMÉNYES KERTEK A 19. SZÁZADTÓL

WHERE ART AND SCIENCE MEET – PLANT COLLECTIONS FROM THE 19TH CENTURY

SZERZŐ/BY:
SÁROSPATAKI MÁTÉ

LEKTOR/REVIEWER:
FEKETE ALBERT

A fás szárú élő növénygyűjteményeket különböző elnevezésekkel illetik. A kifejezések egy részére pontos megfogalmazások találhatók a különféle szakirodalmakban, azonban eddig nem született olyan átfogó tanulmány, amely a 19. századi gyűjteményes kertekkel kapcsolatos fogalmakat külön-külön és egymáshoz képest tájépítészeti szempontból vizsgálná.

Jelen munka célja tehát, hogy feltárja a gyűjteményes kertek eredetét és körülményeit, összefüggéseket keresve a 19. század angol tájképi stílusú, gardenesque szemléletben fogant kertek tervezési szempontjaival. A gardenesque főbb tervezési elveit a kor két jeles tájépítészének, John Claudius Loudonnak¹ és Joshua Majornek² publikációi és véleménye alapján vetem össze az első sorban Sir Uvedale Price³ és Richard Payne Knight⁴ teoretikusok által képviselt picturesque szemléletével. A cikk második fele a korra jellemző különböző fás szárú gyűjteményekre vonatkozó elnevezéseket veszi sorra és értelmezi.

There are various names to designate living collections of ligneous plants. Some of these terms are defined exactly in special literature, but no comprehensive study has been written that analyses the terms related to 19th century plant collections one by one and in correlation with each other from the viewpoint of landscape architecture.

The aim of the present work is to explore the origins and circumstances of the emergence of arboretums or collections of trees, looking for connections with the planning aspects of the gardenesque style. The main principles of the gardenesque approach are based on the publications and opinions of two noted landscape architects of the age, John Claudius Loudon¹ and Joshua Major², and compared with the picturesque approach represented first of all by theoreticians Sir Uvedale Price³ and Richard Payne Knight⁴. In the second part of the article the designations used in the age to name collections of woody plants are enumerated and interpreted.

1 John Claudius Loudon (1783-1843): skót származású kertteoretikus, író. Taylor, Patrick (szerk): *The Oxford Companion to the Garden*. New York, 2006. 291.

2 Joshua Major (1786-1866): angol tájkeretész, aki az elsők között tervezett közparkokat Manchesterben. (<http://www.answers.com/topic/joshua-major>)

3 Sir Uvedale Price (1747-1829): „Angol földbirtokos, író és picturesque teoretikus.” (Taylor, Patrick: *op. cit.*, 393.)

4 Richard Payne Knight (1750-1824): „Angol író és kert-teoretikus.” (Taylor, Patrick: *op. cit.*, 266.)

1 John Claudius Loudon (1783-1843): "Scottish author and garden theorist..." Patrick Taylor (ed.), *The Oxford Companion to the Garden*, (New York: 2006), p. 291.

2 Joshua Major (1786-1866): English landscape gardener, one of the first specialists to design public gardens in Manchester. (<http://www.answers.com/topic/joshua-major>)

3 Sir Uvedale Price (1747-1829): „English country squire, writer and picturesque theoretician.” Patrick Taylor (ed.), *The Oxford Companion to the Garden*, (New York: 2006), p. 393.

4 Richard Payne Knight (1750-1824): „English writer and garden theoretician.” Patrick Taylor (ed.), *The Oxford Companion to the Garden*, (New York: 2006), p. 266.

HUMPHRY REPTONTÓL JOSHUA MAJORIG

Humphry Repton⁵ (1752-1818) Lancelot 'Capability' Brown⁶ nyomdokaiba lépett, az ő elvei továbbfejlesztőjének tartják, ám a tisztán érzelmekre ható tájképfestészeti elveket alkalmazó Brown-tól kissé elszakadt.⁷ Részben Chambers⁸ követőjének is nevezhető, aki 1763-ban geometrikus elrendezésű növényágycat alkalmazott a Kew Gardensben.⁹ Repton Chambershez hasonlóan, de nála következetesebben használja nem csak a virágágycat, amelyek a tisztán festői tájkertekben elképzelhetetlenek voltak, hanem a mértani formákat is, elsősorban az épület¹⁰ közelében, gyakran balusztrádos teraszok alkalmazásával.¹¹

Repton kertesztétikáját az alábbi idézet érzékelteti: „Szakmai kötelességemnek tartom megjegyezni, hogy egyesek a nemzeti ízlésre romboló hatást gyakorló téves elveket hirdetnek a túlidealizált és a túlbujánczott növények alkalmazásával, mintha azok a 'természetes szépséget'

tükröznék.”¹² Írja ezt azért, mert a festőség jegyében a természet eredeti szépségét ábrázolják a picturesque követői, annak általában minden vadregényességével együtt. A picturesque virágkorában (~18. század második fele) a honos növények tömegszerű alkalmazása jöhet még szóba. Később pont ezt a túlidealizált természetközpontúságot támadják meg a gardenesque elkötelezettjei.

Sir Uvedale Price és Richard Payne Knight teoretikusok a picturesque elszánt hirdetői, a festészet szépségére és magasztosságára hívják fel a figyelmet, amely szempontok elsődlegességét hangsúlyozzák a tájképi kertek kialakításánál.¹³ Nem lévén tájkertészek, mindketten híján vannak a gyakorlati tapasztalatoknak, így elméleti fejtegetésükre már Repton is elutasító választ ad. A festői hatások alkalmazását a kerti képben később Joshua Major is erősen bírálja. A festők tájalakító elméletei és gyakorlati tevékenységei közepette Repton volt az első, aki magát „landscape gardenernek” (tájkertésznek, vagyis mai

5 Humphry Repton (1752-1818): angol tájképfestész és író. (Ibid. 405.)

6 Lancelot 'Capability' Brown (1716-1783): angol tájképfestész és építész. (Ibid. 76.)

7 Quest-Ritson, Charles: *The English Garden - A social history*. London, 2003. 149.; Adrian von Buttlar: *Az angol kert*. Budapest, 1999. 64.

8 Sir William Chambers (1723-1796): brit építész. (Taylor, Patrick: *op. cit.*, 96.)

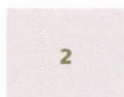
9 Adrian von Buttlar: *op. cit.*, 84.

10 lakóház, általában kastély vagy kúria

11 Quest-Ritson, Charles: *op. cit.*, 153.

12 „But I am compelled by the duties of my profession to notice those parts only which tend to vitiate the taste of the nation by introducing false principles, by recommending negligences for ease, and slovenly weeds for native beauty.” (Magyarra fordította: szerző.) (Major, Joshua: *The Theory and Practice of Landscape Gardening*. London, 1852. 120.)

13 Adrian von Buttlar: *op. cit.*, 79.

1. kép/pict.:

Szoliter fák és facsoportok a chatsworth-i parkban / Chatsworth: Prospect scenery with single trees and groups

FOTÓ / PHOTO:

FEKETE ALBERT

2. kép/pict.:

Az előtérben a különböző fajok széles választéka látható Chatsworth-ben / Chatsworth: High variety of tree

species in the foreground

FOTÓ / PHOTO:

FEKETE ALBERT

FROM HUMPHRY REPTON
TO JUSHUA MAJOR

Humphry Repton⁵ (1752-1818) followed in the wake of Lancelot 'Capability' Brown⁶ as the improver on the latter's ideas, but he also deviated somewhat from Brown who applied principles of the picturesque landscape in order to directly influence emotions⁷. He is partly a follower of Chambers⁸ who introduced geometrically laid out plant beds in the Kew Gardens.⁹ Repton applied the flower beds – devices that were perfectly incompatible with purely picturesque landscape gardens – similarly but more consistently than Chambers, and also used other geometrical shapes particularly close to the house¹⁰ by creating terraces with balustrades.¹¹

The below quotations clearly reveal Repton's garden aesthetics. "I am compelled by the duties of my profession to notice those parts only which tend to vitiate the taste of the nation by introducing false principles, by recommending

negligence for ease, and slovenly weeds for native beauty."¹² He was made to speak in this vein by the adherents of the picturesque who represented the original beauty of nature in the name of picturesqueness, together with all her wild rampancy. In the heyday of the picturesque (second half of the 18th century) only the mass application of indigenous plants could be considered. It was this nature-centrism that the exponents of the gardenesque trends were to level their criticism at.

As ardent advocates of the picturesque, the theoretical writers Sir Udevale Price and Richard Payne Knight pointed out the beauty and sublimity of painting, giving first priority to these aspects in the creation of landscape gardens, too.¹³ Not being landscape gardeners themselves, they were lacking in practical experiences, which was why Repton also rejected their argumentation. Later Joshua Major also strongly criticized the application of pictorial effects in a garden-escape. Apropos the painters' theories and

5 Humphry Repton (1752-1818): English landscape architect and author. Patrick Taylor (ed.), *The Oxford Companion to the Garden*, (New York: 2006), p. 405.

6 Lancelot 'Capability' Brown (1716-1783): English landscape architect and architect. Patrick Taylor (ed.), *The Oxford Companion to the Garden*, (New York: 2006), p. 76.

7 Charles Quest-Ritson, *The English Garden - A social history* (London: 2003), p. 149.; Adrian von Buttlar, *Az angolkert [The English Garden]* (Budapest: 1999), p. 64.

8 Sir William Chambers (1723-1796): British architect. Patrick Taylor (ed.), *The Oxford Companion to the Garden*, (New York: 2006), p. 96.

9 Adrian von Buttlar, *Az angolkert [The English Garden]* (Budapest: 1999), p. 84.

10 Dwelling, usually a country house or castle.

11 Charles Quest-Ritson, *The English Garden - A social history* (London: 2003), p. 153.

12 Joshua Major, *The Theory and Practice of Landscape Gardening* (London: 1852), p. 120.

13 Adrian von Buttlar, *Az angolkert [The English Garden]* (Budapest: 1999), p. 79.

szóhasználatával élve tájépítészek) hívta, amely elnevezés magában hordozta a festői térformálás kizárólagosságába vetett kételkedését is.¹⁴ Tapasztalatai alapján azt a következtetést vonja le, hogy a kert képi kialakításakor, annak esztétikai tökéletesítéséhez a neves festők munkáiból kellene inspirálódni.¹⁵ A fenti megjegyzésből világosan kiolvasható, hogy Repton a festői szépséget, ízlést és eleganciát, amelyek a tájképfestészet alkotásaiból sugároznak, meghatározónak és követendőnek ítéli. Azonban itt csak az esztétikai értékek, hatások hasonlóságára hívja fel a figyelmet. Az esz-közzel nem ért egyet. Attingham példáján kifejti, hogy ami a tájképfestészetben elbűvölő és csodálatra méltó lehet, az a kertépítészetben idegenül hat és elhanyagoltságot fejez ki, tehát gondozatlan kert képet mutat.¹⁶ Bármilyen festőiék is az egyes kert tárgyak (pl. elhagyott, romos malom) önmagukban, a korabeli (ti. 18. és a 19. század) rezidenciakertekben lepusztultságot, rendetlenséget tükröznek. Így a hangulati elemek lehet, hogy impozáns hatást keltenek és idilli élményt nyújtanak a festményeken, de ez nem feltétlenül működik a gyakorlatban (pl. Attingham kapcsán)¹⁷. Repton Price-nak írott levelében olvashatjuk: „Bármennyire is tiszteltem a nagy festők műveit, és gyönyörködtem a természet-ábrázolásukban, soha nem tudnák elhíttetni velem, hogy a legjobb tájképfestő lenne a legjobb tájépítész.”¹⁸

Joshua Major művében¹⁹ részletesen tárgyalja a gardenesque stílus és a festői tájkertek közti különbségeket. Míg ez utóbbi elsősorban a harmonikus fény-árnyék hatásokra és a fák, cserjék tömegszerű alkalmazására épít, addig az előző az egyes növények természetes habitusát hangsúlyozza, felhívja a figyelmet a vál-

tozatos növénycsoportok szépségeire és karakterére. A legsúlyosabb vád a Price-Knight-elvekkal szemben, hogy unalmas, monoton kert képet eredményeznek, vadságban rejlő rendetlenséget keltve azzal, hogy a fák és cserjék kusza, zsúfolt csoportokban kapnak helyet, és a természetben ismert versengésnek kitéve alakulnak, pusztulnak. Különösen komoly kritika ez akkor, amikor egyre több exóta növény kerül „napvilágra” (1-2. kép).

John Claudius Loudon, a kiváló botanikus, kerttervező és publicista, a reptoni elveket fejlesztette tovább, kiegészítve a tudományos alapokon nyugvó – ezért kiszámítható és tervezhető – változatos exóta növényalkalmazással. Ebben a szellemben hozta létre – korának kertépítészeti stílusát jellemezve – a „gardenesque”²⁰ kifejezést. Loudon munkássága nem csak számos publikációja miatt volt jelentős, amelyben elméleti és gyakorlati útmutatók egész sorát tárja az olvasó elé. Nagysága abban is megmutatkozott, hogy mind a kertépítészet-történet terén, mind pedig a gyakorlati kertészetben átfogó, összegző munkákat hagyott maga után (*An Encyclopaedia of Gardening* – 1822, *Arboretum et Fruticetum Britannicum* – 1838). Edward Hymas találóan és kimerítően jellemezte Loudont: „... ő volt az, aki a Pope-Brown-Repton korszakot összekapcsolta a magas fokú kertészettel, aki egyesítette a művészetet a tudománnyal, aki a technikát és az esztétikát együtt kezelte...”²¹. A fenti előzmények és körülmények közepette bontakozik ki a gardenesque stílus, amelyben a művészet és a tudomány találkozik, és amely inkább a picturesque kiegészítő párjának mintsem ellentétének tekinthető.

14 Loudon, J. C.: *The Landscape Gardening and Landscape architecture of the late Humphry Repton, Esq.* London, 1840. 2.

15 Major, Joshua: *op. cit.*, 122.

16 *Ibid.* 122.

17 *Ibid.* 122.

18 „However I may respect the works of the great masters in painting, and delight to look at nature with a painters eye, yet I shall never be induced to believe that the best landscape painter would be the best landscape gardener.” (Magyarra fordította: szerző.) Loudon, J. C.: *The Landscape Gardening and Landscape architecture of the late Humphry Repton, Esq.* London, 1840. 228.)

19 Major, Joshua: *The Theory and Practice of Landscape Gardening.* London, 1852.

20 „...it is necessary to understand that there is such a character of art as the gardenesque, as well as the picturesque. The very term gardenesque, perhaps, will startle some readers; but we are convinced, nevertheless, that it is a term which will soon find a place in the language of rural art.” Loudon, J. C.: *Reviews. The Gardener's Magazine.* VIII (1832) 698-720. 701.

21 „The man of genius, and of incredible industry, who linked the Pope-Brown-Repton era to the era of high gardening, who linked art and science, who linked aesthetics and technics, was John Claudius Loudon.” Hymas kifejti továbbá, hogy milyen sokrétű volt Loudon: „Among other things Loudon was a garden designer, nurseryman, landscape artist, encyclopaedist, journalist and editor, natural historian, botanist, agronomist and architect.” (Magyarra fordította: szerző.) Hymas, Edward: *The English Garden.* London, 1966. 119.

3. kép/pict.:

Illusztrációk a fák kompozíciós lehetőségeire.

Előnyös (+) és előnytelen (-) megoldások.

Részletek Major művéből. / Illustrations for the arrangement of different kinds of

trees. Favorable (+) and unfavorable (-) solutions. Details from Major's book.

FORRÁS / SOURCE: MAJOR, JOSHUA: THE THEORY AND PRACTICE OF LANDSCAPE GARDENING. LONDON, 1852. 158.

-

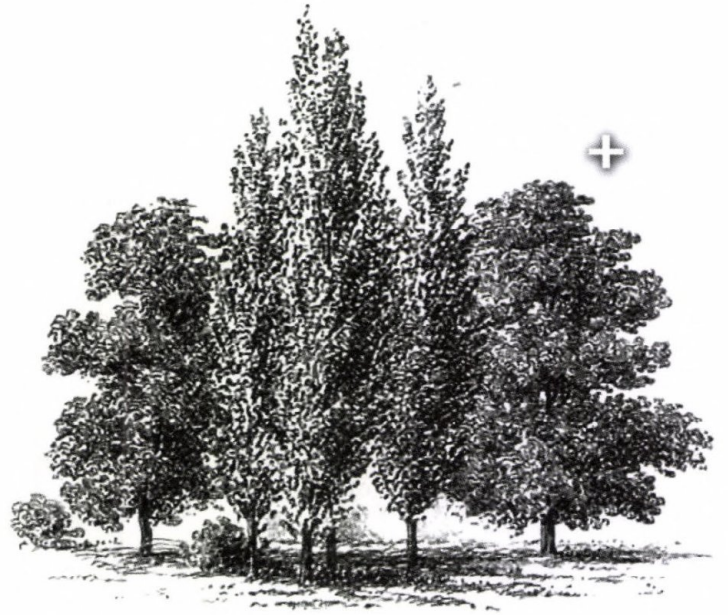
+

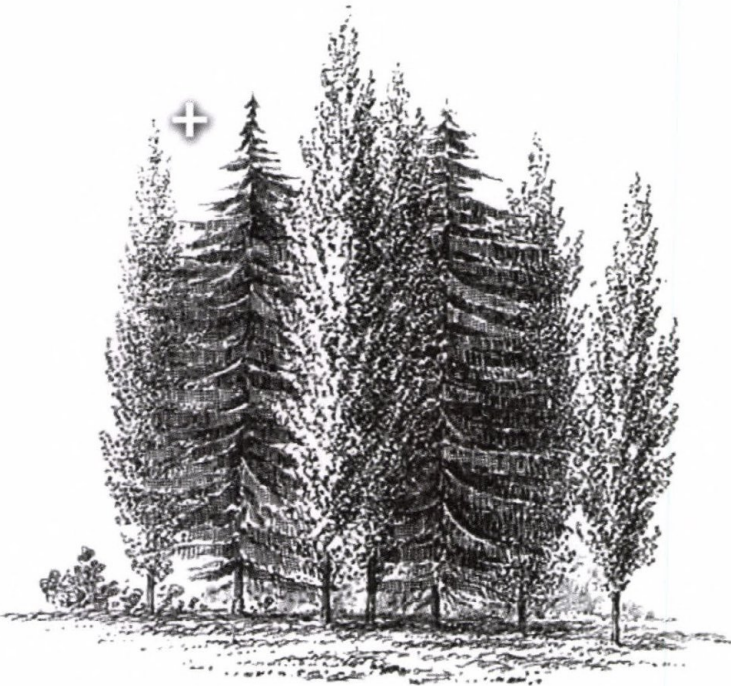
-

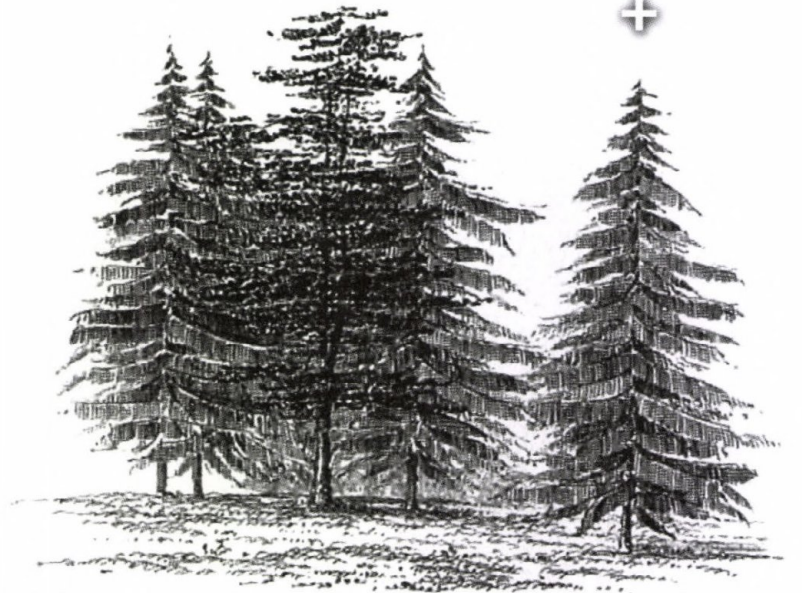
+

+

+

4. kép/pict.:

Illusztrációk a fák kompozíciók lehetőségeire. Előnyös (+) és előnytelen (-) megoldások. Részletek Major művéből. /

Illustrations for the arrangement of different kinds of trees. Favorable (+) and unfavorable (-) solutions. Details from Major's book. FORRÁS / SOURCE: MAJOR, JOSHUA: THE

THEORY AND PRACTICE OF LANDSCAPE GARDENING. LONDON, 1852. 158.

practical activity to shape landscapes, it is to be noted that Repton was the first to call himself "landscape gardener" (viz. landscape architect in the contemporary sense), which designation itself implies skepticism about the exclusive validity of the picturesque space layout.¹⁴ He concluded from his experiences at Attingham that to plan the scenery and its aesthetic improvement, the works of noted painters might be the source of inspiration¹⁵. This remark clearly suggests that Repton deemed it decisive and imperative to adopt the pictorial beauty, taste and elegance that painted landscapes emanate. This, however, was only to emphasize the similarity of aesthetic values and effects. He did not agree with their practical implementation. On the basis of the example of Attingham he explained that what was enchanting and awe-inspiring in landscape painting might be alien to garden architecture, giving the impression of neglect, of an unkempt garden.¹⁶ However picturesque some garden objects (e.g. a deserted ruined mill) might be, in contemporaneous (viz. 18–19th century) residence gardens they reflected desolation, slovenliness. Thus, the atmospheric elements might create a grand impression and idyllic experience in paintings but they did not necessarily have the same effect in practice (e.g. concerning Attingham).¹⁷ As Repton wrote in a letter to Price: "However I may respect the works of the great masters in painting, and delight to look at nature with a painter's eye, yet I shall never be induced to believe that the best landscape painter would be the best landscape gardener."¹⁸

In his work¹⁹ Joshua Major gives a detailed discussion of the difference between the gardenesque style and the picturesque landscape gardens.

While the latter was based on harmonious light-and-shade effects and the layout of plants and bushes in masses, the former stressed the natural habitus of each plant, calling attention to the beauty and character of varied groupings of plants. The gravest accusation against Price's and Knight's principles was that they produced dull, monotonous gardenscapes, allowing for the jumble of wilderness to rule as the tangled, crammed groups of trees and bushes were subject to the struggle for life in nature at large. That was particularly serious criticism at a time when more and more exotic plants were discovered. (Fig. 1–2)

The excellent botanist, garden designer and publicist John Claudius Loudon improved upon Repton's principles, complementing them with a varied use of exotic plants on scientific bases, which allowed for foresight and planning. In this spirit did he coin the term "gardenesque"²⁰ to designate the garden architectural style of his age. Apart from the multitude of publications in which he provided the readership with a wealth of theoretical and practical guidelines, Loudon is also credited with great syntheses in both the history of garden architecture and practical gardening (*An Encyclopaedia of Gardening* – 1822, *Arboretum et Fruticetum Britannicum* – 1838). Edward Hymas gave an appropriate and exhaustive description of Loudon: „The man of genius, and of incredible industry, who linked the Pope-Brown-Repton era to the era of high gardening, who linked art and science, who linked aesthetics and technics, was John Claudius Loudon.”²¹ The gardenesque style linking art and science evolved amidst

14 J. C. Loudon, *The Landscape Gardening and Landscape architecture of the late Humphry Repton, Esq.* (London: 1840), p. 2.

15 Joshua Major, *The Theory and Practice of Landscape Gardening* (London: 1852), p. 122.

16 Joshua Major, *The Theory and Practice of Landscape Gardening* (London: 1852), p. 122.

17 Joshua Major, *The Theory and Practice of Landscape Gardening* (London: 1852), p. 122.

18 J. C. Loudon, *The Landscape Gardening and Landscape architecture of the late Humphry Repton, Esq.* (London: 1840), p. 228.

19 Joshua Major, *The Theory and Practice of Landscape Gardening* (London: 1852)

20 '...it is necessary to understand that there is such a character of art as the gardenesque, as well as the picturesque. The very term gardenesque, perhaps, will startle some readers; but we are convinced, nevertheless, that it is a term which will soon find a place in the language of rural art.' J. C. Loudon, 'Reviews', *The Gardener's Magazine*, VIII (1832), pp. 698-720. (p. 701).

21 In the following Hymas explains how versatile Loudon was: 'Among other things Loudon was a garden designer, nurseryman, landscape artist, encyclopaedist, journalist and editor, natural historian, botanist, agronomist and architect.' Edward Hymas, *The English Garden* (London: 1966), p. 119.

FÁS SZÁRÚ GYŰJTEMÉNYEK – ELNEVEZÉSEK KÜLFÖLDÖN ÉS ITTHON

A 18. századtól kezdődően, a tengerentúli felfedezések következtében egyre több, addig még ismeretlen külhonos fajjal ismerkedhetnek meg a világot járó botanikusok (Philip Miller, David Douglas, Sir William Jackson Hooker, Sir Joseph Dalton Hooker, William Kerr).²² Hamar szenvedélyes „növényvadász” és gyűjtési láz keríti hatalmába nem csak a botanikusokat, hanem a tehetősebb kerttulajdonosokat is. Számos botanikai mű keletkezik, amelyek a hazai növények mellett az újonnan megjelenő fajokkal is foglalkoznak. Ezek közül ismertebbek például: *The Gardeners Dictionary* (Philip Miller), *Arboretum et Fruticetum Britannicum* (J. C. Loudon), *The Theory and Practice of Landscape Gardening* (Joshua Major) [3-4. kép], *The Exotic Gardener* (J. Cushing²³).

A kertekben egyre több faritkaság és cserjékülönlegesség jelenik meg. A nagyobb gyűjteményeket arborétumokként²⁴ kezdik emlegetni. E kifejezés a 19. század első felében válik csak közhírtté. A terminus elterjesztésében elvülhetetlen szerepe van John Claudius Loudonnak, aki e szót megalkotja, definiálja és több művében is előszeretettel használja (1806: *Treatise on Country Residences*; 1822: *Encyclopaedia on Gardening*; 1826: *The Gardener's Magazine – Loddiges's Arboretum, Hackney*; 1838: *Arboretum Britannicum*).²⁵ A 19. század

elején még nem számottevően, a század közepére azonban már egyre inkább a külföldi és/vagy honos fajok valamilyen rendszer szerinti (rendszer-tani, növényföldrajzi...) kiültetésének megnevezésére használják a kifejezést.

Különböző szisztémák szerinti növénykiültetésekről már a 18. század végétől van tudomásunk; ezek kisebb hányadát geometriai formák mentén alakítják ki, túlnyomó többségüket azonban az angol tájképi kertekben hozzák létre.²⁶

Mai értelmezésük kapcsán számos kérdés vetődik fel, sok ellentmondás érhető tetten. A nevesebb külföldi és hazai („általános” és a tájépítés szakmával kapcsolatos) enciklopédiák²⁷, valamint egyes dendrológiai publikációk²⁸ szerint az arborétum olyan szisztematikus fás szárú-gyűjtemény, amely kifejezetten oktatási, nevelési és tudományos célokat szolgál.

Saját megfogalmazásom szerint az arborétum fás szárú növények szabadtéri, szabadföldi²⁹ gyűjteménye, amely különleges külhonos és/vagy hazai taxonokat tartalmaz, amelyek elrendezésük folytán funkcionális és térbeli egységet képeznek esztétikus és művészi kialakításban. Az arborétumok kezdetektől fogva tudományos céllal létesülnek, amelyek első sorban a honosítási kísérleteken és a rendszerezésen alapulnak. Számukat Magyarországon nem lehet egzakt módon meghatározni. Nincs semmilyen konkrét számadat arra vonatkozóan, hogy mekkora taxonszámtól kezdve nevezhetünk egy gyűjteményt

5

6

5. kép/pict.:

Kámoni Arborétum /
Arboretum of Kámon
in Hungary

FOTÓ / PHOTO: S.M.

6. kép/pict.:

Az egykori üvegház
helye

Chatsworthban.

A háttérben az
örökzöldek széles
választéka látható. /

The place of the former
conservatory of
Chatsworth with the
background of some
exotic trees

FOTÓ / PHOTO:

FEKETE ALBERT

²² Hunt, P. Francis: *Arboretum. In: Taylor, Patrick (szerk) The Oxford Companion to Gardens. Oxford - New York, 1986. 21.*

²³ J. C. Loudon: *An Encyclopaedia of Gardening. London, 1822. p. 84.*

²⁴ „Arborétum: a fa- és cserjefajok gyűjteménye.” Loudon, J. C.: *Provincial Nurseries. The Gardener's Magazine. VIII (1832) 104-114. 104.*

²⁵ Wimmer, Clemens A.: *Arboretum. In: Shoemaker, Candic A. (szerk): Encyclopedia of Gardens: History and Design. Chicago - London, 2001. 68.*

²⁶ *Ibid. 68.*

²⁷ Például: *Encyclopedia of Gardens: History and Design (2001), The Oxford companion to gardens (1986), Új idők lexikona (1936), Révai nagy lexikona (1911)*

²⁸ Például: „Elsősorban fák és cserjékből álló gyűjteményes kert, ahol más idegen földrészek növényanyaga (exóták) is helyet kapott. Létrejöttük kezdete az 1800-as évekre tehető, jellemzőjük a taxonok nagy száma.” „Az arborétumok között tartjuk számon azokat is, amelyeknek nem a ritkaságszámú menő növényegyedei képviselik igazi értéküket, hanem a növényfajta, azok csoportjainak művészi hatást keltő elrendezése vagy az, hogy valami becses építészeti remeknek vagy történelmünk egy-egy nagy alakjának emlékét őrző helynek ad méltó környezetet.” (Mészöly Győző (szerk): *Arborétumok országszerte. Budapest, 1984. 9-10.*); „Arborétumnak nevezzük a fás szárú növények (fák, cserjék) szabadföldi gyűjteményét. Ezek száma nincs pontosan megszabva, de egy arborétum általában nem csak sokféle fát és cserjét, de közöttük különlegességeket is tartalmaz: tekintélyt parancsoló idős példányokat, vagy ritkán látható fajokat, fajtákat.” (Schmidt Gábor - Tar Teodóra: *Arborétumok és botanikus kertek a közművelődés szolgálatában. Kézirat. Budapest, 2002. 1.*)

²⁹ szabadföldi: a szabad földbe kiültetett, tehát nem (pl. konténerben, cserépben, dézsában) kihelyezett!

the mentioned precedents and circumstances, not in opposition but as a complement to the picturesque trend.

COLLECTIONS OF WOODY PLANTS, THEIR NAMES ABROAD AND AT HOME

In the wake of overseas discoveries, more and more unknown plant species of various continents were introduced to England by the globetrotting botanists (Philip Miller, David Douglas, Sir William Jackson Hooker, Sir Joseph Dalton Hooker, William Kerr).²² In no time more affluent garden owners, not only botanists, were possessed by a passionate „plant hunt” and collecting craze. Several botanic works were published introducing, in addition to the native species, newly discovered plant kinds as well. The best known of them include: „The Gardeners Dictionary” (Philip Miller), „Arboretum et Fruticetum Britannicum” (J.C. Loudon), „The Theory and Practice of Landscape Gardening” (Joshua Major) [Fig. 3-4], „The Exotic Gardener” (J. Cushing).²³

More and more rare trees and shrubs were introduced to the gardens. The larger collection began to be tagged **arboretum**²⁴. This term became wide spread in the first half of the 19th century. John Claudius Loudon had undying merit in the dissemination of the term, as he coined, defined and frequently used it in his works (1806: *Treatise on Country Residences*; 1822:

Encyclopaedia on Gardening; 1826: *The Gardener's Magazine - Loddiges's Arboretum, Hackney*; 1838: *Arboretum Britannicum*).²⁵ Still sporadic at the beginning of the century, by mid-century the term was more and more often used to designate a native and exotic tree collection planted according to some (taxonomical, plant geographical) system. Planting by different systems is known from the late 18th century; some collections were planted along geometrical forms, but the overwhelming majority were introduced to English landscape gardens.²⁶

Concerning the interpretation of arboretum today, several contradictions can be met with. Noted foreign and Hungarian (both universal and landscape architectural) encyclopaedias²⁷ and some dendrological publications²⁸ claim that the arboretum is a systematic collection of woody plants for the purpose of education and scientific research.

In my definition, an arboretum is an open collection of woody plants containing special foreign and/or native taxa which constitute a functional and spatial unit created in view of aesthetic and artistic appearance. From the beginning, arboretums were created for scientific purposes, first of all for experiments of domestication and taxonomy. In Hungary, their exact number cannot be established. It is also difficult to define the minimum number of taxa that turns a collection into an arboretum. The number of taxa depends on the size

²² P. Francis Hunt, 'Arboretum', in Patrick Taylor (ed.) *The Oxford Companion to Gardens* (Oxford - New York: 1986), p. 21.

²³ J. C. Loudon, *An Encyclopaedia of Gardening* (London: 1822), p. 84.

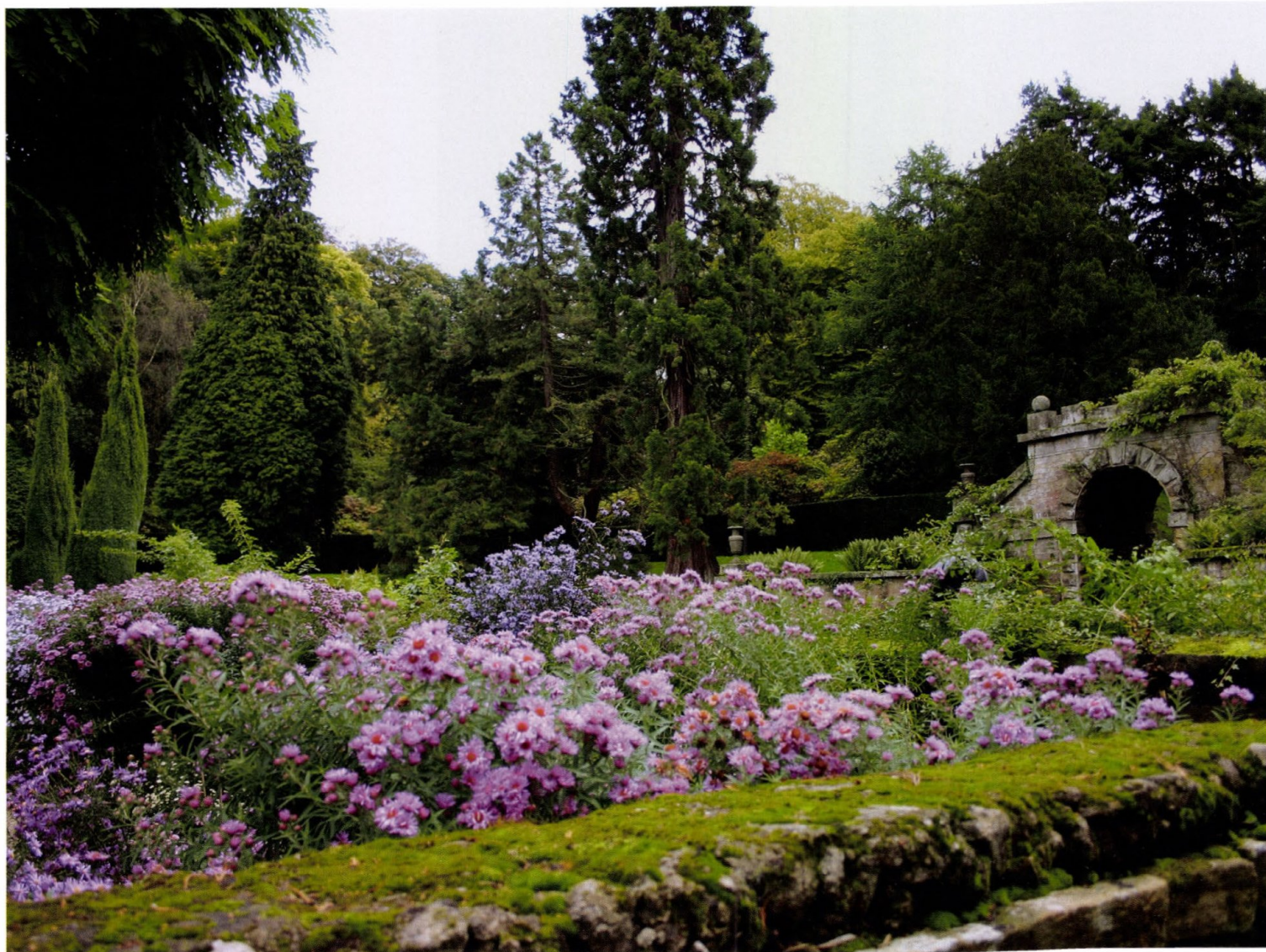
²⁴ 'Arboretum: a collection of tree and shrub species.' J. C. Loudon, 'Provincial Nurseries', in *The Gardener's Magazine*, VIII (1832), pp. 104-114. (p. 104).

²⁵ Clemens A. Wimmer, 'Arboretum', in Candic A. Shoemaker (ed.) *Encyclopedia of Gardens: History and Design* (Chicago - London: 2001), p. 68.

²⁶ Clemens A. Wimmer, 'Arboretum', in Candic A. Shoemaker (ed.) *Encyclopedia of Gardens: History and Design* (Chicago - London: 2001), p. 68.

²⁷ For example: *Encyclopedia of Gardens: History and Design* (2001), *The Oxford Companion to Gardens* (1986), *Új idők lexikona* (1936), *Révai nagy lexikona* (1911).

²⁸ For instance: 'They are gardens with collections of mainly trees and shrubs including plants of other continents (exotas). Their emergence can be dated to the 1800s; they are characterized by a large number of taxa.', 'Among the arboretums are gardens whose real value is not the rare plant species, but the artistic arrangement of the plants and their groups, or which provide a worthy setting to a valuable architectural masterpiece or a place preserving the memory of a great figure of our history.' Győző, Mészöly (ed.), *Arborétumok országszerte [Arboretums in the country]* (Budapest: 1984), pp. 9-10.; 'Arboretums are the collections of ligneous plants (trees, shrubs) in the open. The number of plants is not determined, but in an arboretum there are not only many kinds but also rarities of trees and shrubs: respectable old specimens or rare species or varieties.' Teodóra, Tar, *Arborétumok és botanikus kertek a közművelődés szolgálatában [Arboretums and botanical gardens in the service of public education]* Manuscript, (Budapest: 2002), p. 1.

arborétumnak. A taxonok száma függ a rendelkezésre álló területtől és a növényanyag dendrológiai értékétől (gondolok itt a ritka egyedekre) is. Mindezek ellenére az itthoni gyűjtemények esetében elmondható, hogy a magyarországi arborétumok általában minimum 200 taxont mutatnak be (5. kép).

Magyarországon megjelenik az arborétum rokon fogalma, amelyet Rapaics Raymund³⁰ dendrológiai kertnek hív. Eddigi kutatásaim azt mutatják, hogy ez a kifejezés sehol a világon nem terjedt el a történelmi Magyarországot leszámítva. A magyar lexikonok és szakmai enciklopédiák sem emlékeznek meg róla, egyetlen egy kivétellel³¹, de itt is csak az arborétum kifejtésénél bukkantam rá, mint szinonimára. Rapaics kerttörténeti stíluskorszakolásában ezt a fogalmat azokra a kertekre használja, amelyek a 19. században elterjedt növényhonosítási szenvedély következtében létesülnek a tájképi kerttípuson belül.³² Kezdetben – ha a különböző exóta fajok

honosításával kapcsolatos kísérletezéseket nézzük – jelentését tekintve egy töről fakadt az arborétummal.

Rapaics az újonnan meghonosított fajoknak a kertkompozíció terén is elsődleges szerepet tulajdonít: „A középkori halastó és a barokk, mértani alakú, szegletes medence eltűnt ugyan, de a kanyargós vonal önmagában még nem tette változatosabbá a kerti tavat. Ellenben a fák sora kimeríthetetlennek bizonyult, alakjuk változatossága a kertben is olyan vonzerő volt, amely kárpótolta a kertművészetet a régebbi korok multbavesző minden kertészeti eleméért.”³³

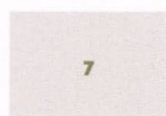
Értelmezésem szerint dendrológiai kert minden olyan kertépítészeti alkotás, amelyben a kerti térkompozíció egyértelműen felfedezhető, és amelyben értékes idős és/vagy különleges fajok találhatók. Jellemzőjük továbbá, hogy a kései tájképi kertek gyűjteményes korszakában keletkeztek. A legutóbbi megállapítás alapvető különbség az arborétumokhoz képest, így egy új, fás növényekből álló gyűjteményes

30 Rapaics Raymund (1885-1954): magyar botanikus.

31 Élesztős László (szerk): Magyar Nagylexikon, IV. kötet. Budapest, 1998. 474.

32 Rapaics Raymund: Magyar kertek. Budapest, 1940. 195-199.

33 Ibid. 197.

7. kép/pict.:

Az egykori üvegház helye Chatsworth-ban. A háttérben az örökzöldek széles választéka látható. /

The place of the former conservatory of Chatsworth with the

background of some

exotic trees

FOTÓ / PHOTO:

FEKETE ALBERT

of the available land and on the value of the plants (e.g. rare species). Nevertheless, in Hungarian collections it can be declared that the arboretums have a minimum 200 taxa on the average (Fig. 5).

In Hungary, a synonymous term also appeared used by Raymund Rapaics:²⁹ **dendrological garden**. During my researches I have found that this term is restricted to the area of historical Hungary. No Hungarian lexicons or professional encyclopaedias mention it, with one exception,³⁰ but in the latter it is only a synonymous term to explain arboretum. In his definition of the stylistic periods in garden history, Rapaics used this term to designate gardens established under the plant domesticating craze of the 19th century within the landscape gardening trend.³¹ At the beginning it was identical with the arboretum, as it denoted experiments to domesticate various exotic tree species. Rapaics also ascribed primary role to the newly domesticated tree species within the overall garden composition: „*Though the mediaeval fish pond and baroque geometrical angular basin had disappeared, the meandering line itself did not make the garden pond more attractive. The line of trees, by contrast, proved inexhaustible; the variety of their shapes had such an appeal in the garden as well that recompensed for all the gardening elements of earlier ages buried into oblivion.*”³²

In my interpretation, a dendrological garden is one in which the

spatial composition of the garden is unambiguous and which has valuable old and/or special tree species. Also, they were typically created in the collecting phase of later-day landscape gardens. This statement defines the basic difference compared to arboretums: a new garden with a collection of woody plants is an arboretum, and cannot be a dendrological garden.

Botanic garden was not a new term in the 19th century, as its precedents can be traced to the 16th century.³³ Summarizing the contemporary definitions,³⁴ a botanic garden is the collection of lignosa and herbosa that are either shown in free spaces or in greenhouses, depending on the ecological needs of the plants. They have the greatest value for education and research among the living plant collections. Each plant has its own identification and documentation.

The collecting craze resulted in several new botanic gardens in the period of the English landscape gardens (Kew: Royal Botanic Gardens; Birmingham Botanical Gardens; Sheffield Botanical Gardens)³⁵. Various technological developments, innovations and patents (e.g. sheet glass) of the 19th century made it possible that the greenhouse at Chatsworth (1840) and the Crystal Palace (1851) be built upon Joseph Paxton's plans³⁶ (Fig. 6-7). Their success stimulated the erection of greenhouses elsewhere in botanical gardens, too.

29 Raymund Rapaics (1885-1954): Hungarian botanist.

30 László Élesztős (ed.), *Magyar Nagylexikon*, IV. vol. (Budapest: 1998), p. 474.

31 Raymund Rapaics, *Magyar kertek [Hungarian gardens]* (Budapest: 1940), pp. 195-199.

32 Raymund Rapaics, *Magyar kertek [Hungarian gardens]* (Budapest: 1940), p. 197.

33 The first botanical gardens were founded in 1543 (Pisa) and in 1545 (Padova). Patrick Taylor (ed.), *The Oxford Companion to the Garden*, (New York: 2006), p. 57.

34 The botanic garden is the climax of plant collections from the viewpoint of science and research, as each plant species has its identifier. (Géza Kósa botanist, oral communication, 21.10.2010)

‘A botanic garden is a collection of lignosa and herbosa... trying to give a cross section of the whole flora of the Earth... therefore there is almost always a greenhouse in a botanic garden for the delicate plants that would be destroyed by frost in the open.’ Teodóra, Tar, *Arborétumok és botanikus kertek a közművelődés szolgálatában [Arboretums and botanical gardens in the service of public education]* Manuscript, (Budapest: 2002), p. 1.

35 <http://en.wikipedia.org/wiki>

36 Charles Quest-Ritson, *The English Garden - A social history* (London: 2003), pp. 175, 189, 191.

kert létesítése esetén arborétumról és nem dendrológiai kertről beszélünk.

A **botanikus kert** a 19. században már közel sem volt újkeletű elnevezés, hiszen elterjedése a 16. századra vezethető vissza.³⁴ A mai meghatározásokat³⁵ összegezve a botanikus kert fás és lágyszárú növények gyűjteménye, amelyeket (a növények ökológiai igényeitől függően) szabadföldön és üvegházakban egyaránt bemutathatnak. Tudományos és kutatási szempontból az élő növénygyűjtemények legmagasabb szintjét képezik. Itt minden növénynek egyedi azonosítója van és folyamatos az adatolásuk.

A kialakult gyűjtőszennvedély hatására a tájképi kertek időszakában számos új botanikus kert létesült (Kew: Royal Botanic Gardens; Birmingham Botanical Gardens; Sheffield Botanical Gardens)³⁶. A 19. században, a különböző technikai fejlesztések, újítások és találmányok (például táblaüveg) lehetővé teszik azt, hogy Joseph Paxton tervei alapján megépüljön a chatsworthi üvegház (1840) és az úgynevezett Kristály Palota (Crystal Palace – 1851)³⁷ (6-7. kép). Sikere ösztönzőleg hat a botanikus kertekben történő üvegházépítésekre.

A **gyűjteményes kert** a hazai szóhasználatában úgy is elterjedt, mint a 19. században létrejött növénykollekcióknak helyet adó kertek gyűjtőfogalma. Ormos Imre kerttervező és egyetemi tanár korszakolásában a „gyűjteményes kertet”, a tájképi kertek egy kései – a 19. század második felében létrejött – stílusirányzataként mutatja be.³⁸ A dendrológiai kerthez nagyon hasonló fogalom, mégis tágabb értelemben használatos, hiszen itt nem csak a fás szárú növények állnak a gyűjtemények középpontjában.

ÖSSZEGZÉS

A *gardenesque* tehát az új, látványos és szokatlan növények alkalmazásával, a virágfelületek, virágos cserjék és fák egyedi szépségét hangsúlyozó térkompozíciós elvek alapján egyre nagyobb népszerűsége tesz szert Angliában, a 19. század második harmadától. Kezdetben e korszak hívei a kerti kép kialakításánál a festői szépségre törekednek, azonban azt nem a festészet eszközeivel, hanem a botanikai, valamint a gyakorlati kertészetben, kertépítészetben szerzett ismereteikre támaszkodva kívánják elérni. A *gardenesque* alatt az exóta növények gyűjtése hamar szenvedéllyé válik. Később éppen a különleges növények túlzott mértékű használatával sorvad el ez az irányzat, hiszen elhalványul a kert tájba illesztésének elve és a kerti térkompozícióban való gondolkodás. Elsődleges szempont a minél nagyobb faj- és fajtagazdagság elérése lesz, így a használható kert és a kerti kép eleganciája háttérbe szorul.

A 19. századra jellemző gyűjteményes kertekre több elnevezés is születik vagy éled újjá, amelyek közül az **arborétum** és a **botanikus kert** azok, amelyeket a nemzetközi nomenklatúra rendszeresen használ. A **dendrológiai kert** és a **gyűjteményes kert** külföldön a szakmai és köznyelvben alig található meg, nálunk azonban közismert és elterjedt fogalmak.

34 Az első egyetemi botanikus kertek 1543-ban Pisában és 1545-ben Padovában létesültek. (Taylor, Patrick: op. cit., 57.)

35 A botanikus kertek a növénygyűjtemények csúcsa tudományos és kutatási szempontból, ahol minden növény egyedi azonosítóval rendelkezik. (Kósa Géza szóbeli közlése, 2010.10.21.)

„A botanikus kert fás és lágyszárú növények együttes gyűjteménye... a Föld teljes növényvilágát igyekszik áttekinteni... A botanikus kertben ezért majdnem mindig találunk üvegházat ('pálmaházat') is, ahol azokat a kényes növényeket őrzik, amelyek nálunk a szabadban elfagynának.” (Schmidt – Tar: op. cit., 1.)

36 <http://en.wikipedia.org/wiki>

37 Quest-Ritson, Charles: op. cit., 175, 189, 191.

38 Ormos Imre: A kerttervezés története és gyakorlata. Budapest, 1967. 85.

In the Hungarian language, *gyűjteményes kert* [collecting garden] was also used to denote in general large gardens with a sizeable collection of species in the 19th century. In his garden history garden designer and university professor Imre Ormos identifies the „collecting garden” as a stylistic trend of the late landscape gardens established in the second half of the 19th century.³⁷ The concept is very close to the dendrological garden but used more widely, since not only lignous plants are included.

Several terms were born or were resuscitated to designate plant collections in the 19th century, of which **arbo-retum** and **botanical garden** are used regularly by the international nomenclature. **Dendrological garden** and **collecting garden** are hardly used in foreign languages, but they are well-known concepts in Hungarian used by both professionals and the laity. ●

³⁷ Imre Ormos, *A kerttervezés története és gyakorlata* [The history and practice of garden design] (Budapest: 1967), p. 85.

SUMMARY

To sum up, the gardenesque style gained more and more popularity in England through the use of spectacular, new and unusual plants, flowery surfaces, floriferous shrubs and trees set in a spatial composition emphasizing the individual beauty of each element. At the beginning of the period the creators of such gardens aimed to acquire pictorial beauty in the overall sight, but they wished to achieve it on the basis of botanic and practical gardening and garden architectural knowledge instead of the tools of painting. Soon it became a contagious passion to collect exotic plants.

Later it was this frantic craze to use special plants that led to the decline of the trend, because the principles of fitting the garden into the landscape and designing the garden as a spatial composition became blurred. The aim was increasingly to have the largest possible number of species and varieties, relegating the practical garden and the elegance of the gardenscape to the background.